

Janas Sniadeckis

APIE KLASIKINIUS IR ROMANTINIUS RAŠTUS

...fungar vice cotis, acutum
Reddere quae ferrum valet, exsors ipsa secandi.
Horatius*

Pamiętnik Warszawski šių metų kovo–liepos penkiuose numeriuose mūsų kalbos žinovas Kazimierz Brodziński (Kazimežas Brodzinskis) mokliškai ir patraukliai aprašė klasikinių ir romantinių raštų savybes. Ten yra išganingų patarimų ir protingų įspėjimų lenkų poezijai. Skaitant šį žurnalą, mane apniko kai kurios mintys, kurios galbūt patarnaus susidaryti ryškesnį autoriaus duotų patarimų vaizdą ir stipriau atitrauks mūsų jaunuomenę nuo kaimynų ydų pamėgimo ir jų sekimo.

Manęs visai nedomina, kad romantizmas yra atskira ir lyg nauja poezijos rūšis, kad jai rūpi ir ją gaivina graudūs prisiminimai ir praeities reiškinių ilgesys arba įvykių, kurie žmones smagino riterių amžiais, atgaivinimas. Jį laikau nepaneigiamu ir vien tik literatūros bei apšvietos atžvilgiu tikrai žalingu simptomu, t. y. meno taisyklių nesilaikančiu ir laisvu vaizduotės skrajojimu ieškant pranašumų ir tarsi naujų būdų smagintis bei mokytis. Todėl romantiniam skoniui graikų ir romėnų grožybės, tarsi taisyklingi ir apkarpyti parkai, patinka ne taip kaip vešlios ir apaugusios azijietiškos stepės – mėgiama veikiau laukinė negu meistriškumu papuošta gamta. Tad, mano samprata, *klasikinis*** yra visa tai, kas atitinka poezijos taisykles, kurias prancūzams nustatė Boileau (Bualo), lenkams Dmóchowski (Dmuchovskis), o visoms aptašytoms tautoms – Horacijus; o *romantinis* – tai, kas šioms taisyklėms nusideda ir jas peržengia.

Dėmesingai skaitydami Horacijaus *Poezijos meną*, jame aptinkame giliai apmąstytus ir įžvalgius potvarkius ne tik poezijai, bet net ir prozai, ne tik toms eiliavimo rūšims, kurias mums paliko graikai ir romėnai, bet net ir kitoms vėliau pasirodžiusioms. Tačiau, kad mažąsias elegijas, kuriomis taip išgarsėjo Janas Kochanowski (Kochanovskis), žinojo romėnai, liudija Horacijus:

Quis tamen exiguos elegos emiserit auctor
Grammatici certant.***

Aš nemanau, kad visas žmogaus intelekto energingumas nusikamavo ir baigėsi graikų ir romėnų pasaulyje. Nemanau, kad Horacijus viską numatė, atrado ir sutvarkė; jo žmogiškojo genijaus galių ribų, visų jo šlovės šaltinių, ypač vaizduotės sferoje, negalima nei išmatuoti, nei numatyti – kintant papročiams, gali pakisti ir bendruomeniniai prideramumai, taigi ir su jais susijusios taisyklės. Bet pasaulio objektų fizinė sudėtis, žmonių įvairių spalvų ir apdarų aistros, žmogaus prigimties nulemti pažinimo keliai visada yra tie patys. Suvedžiotas vilionės arba klaidingo mokslo jis gali laikinai iš jų iškrypti, bet sveiko proto patarimas anksčiau arba vėliau jį į juos nukreips ir grąžins. Žmogaus vaizduotei leista šią tiesą įvairiai puošti ir gražinti, bet neleista jos klastoti, t. y. iš jos atimti esminius bruožus ir suteikti kitus, tiems visai priešingus. Savo palankumu žmogus išradingas, nepastovus ir keistas, bet

* Aš noriu

Būt tuo galąstuvu, kuris galandą plieną, pats negalėdamas pjaut.

Horacijaus eilės pateikiamos pagal: Quintus Horatius Flaccus. *Ars poetika* / vertė A. Churginas. – Kaunas, 1936.

** Skaitytojas man atleis, kad čia nesilaikau tikslios termino klasikinis reikšmės; čia jis taikomas ne kūrinio vertei, bet jo rušiai.

*** Bet kas elegijas kuklias sukūrė pirmas?

Tarp kalbininkų ginčas.

visada linksta į grožį. O menuose tik tas grožis yra tikras, pastovus ir nemirtingas, kuris grindžiamas tiesa, arba, kaip paprastai sakome, kuris atitinka prigimtį. Horacijaus *Poezijos mene* išdėstytos taisyklės yra išgautos iš pasaulio pažinimo, iš išsamiai apmąstytų žmogiškųjų aistrų ir iš meno pobūdžio tyrimo. Jos egzistuoja jau beveik du tūkstančius metų ir dar išliks, nes pagrįstos tiesa. Žmogaus intelektas gali atrasti kitas taisykles, kurių Horacijus nežinojo, bet jos niekada nebus priešingos jau žinomoms, nes bendroji tiesa niekada nevirsta klaidingumu. To pavyzdį teikia naujos rūsies Osiano poezija, kuri, vaizduodama šiaurės senovės tautų narsų ir niūrų charakterį, misdama ir puošdamasi jai būdinga mitologija, nėra priešinga Horacijaus potvarkiams.

Šiais potvarkiais nesirūpindami, šiuolaikiniai romantikai privalo turėti kitas taisykles, nors ne teisingesnes, bet daug veiklesnes žmonėms smaginti ir apšviesti, privalo turėti atskleistus naujus pramogų ir mokslo šaltinius. Juk neverta jų smerkti už tai, kad nepaklūsta jokiems proto, tiesos ir deramumo potvarkiams, nes tai reikėtų pasiskelbti donkichotais ir organizuoti pakvailimą. Pažvelkime į išradimus jų dramaturgijoje.

Šiandien į sceną išveda burtininkų susitikimus, jų užkeikimus ir pranašystes, vaikščiojančias dvasias ir vampyrus, velnių ir angelų pokalbius ir t. t. Kas čia yra nauja ir

sąmojinga? Šias grožybes visos bobos seniai žino ir apie jas kalba kvatodamos su panieka. Argi šie bejėgiškumai ir nesąmonės, pakviestos iš stačiokiškumo, lengvatikystės ir prietarų amžių, gali smaginti bei pamokyti aštuonioliktajame ir devynioliktajame amžiuose ne tik gerai išauklėtus žmones, bet net storžievišką prastuomenę?

Humano capiti cervicem pictor equinam.*

Graikai ir romėnai tiesą ir mokslą įvilko į malonias pasakas, tiesą pateikė įvairiais religiniais vaizdais, kad ją padarytų žmonėms žavią ir mielą; šiandien romantikai tiesą paverčia klaidingumo ir kvailystės karikatūra, kad ją susilpnintų ir padarytų bjaurią.

Graikai ir romėnai gerbė visuomenę, ją protegavo, norėjo ją matyti išmintingą, apdovanotą tikru skoniu, nusimanančią apie grožį, mėgstančią sąmojaus druska pabarstytus dygumus ir pajuokas; romantizmas visuomenę laiko tarškalių gauja, norinčia mėgautis iš šešioliktojo amžiaus pakviestais prietaringais klideshowais ir išsivadėjusiomis prasčiokiškumo nesąmonėmis.

Graikų ir romėnų dramaturgai mokėjo vertinti savo talentą, savo kūrinuose atiduoti jam pagarbą ir juo gėrėtis, išrasdavo savęs ir klausytojų vertas teatrines pramogas; romantiški rašytojai nori žmones linksminti tuo, kuo juos pralinksmini vos pavyktų turgaus pokštininkams.

Galbūt blogai sprendžiu, bet man atrodo, kad išvesti į sceną Dievo pokalbį su angelu ir velniu, o visuomenę laikyti tarsi antruoju Moze – tai nuplėšti mūsų religijos didingumo šlovę. Graikų religija buvo žmogiškųjų aistrų, dorybių ir ydų sudievinimas, tad jai ir nereikėjo išvesti į sceną tokius dievus; bet krikščionys, nusilenkdami ir nusižemindami vieno Dievo didybei, argi gali, neįžeisdami Aukščiausiosios Išminties, Jos kūnišką apsireiškimą laikyti įprastu rašytojo po ranka turimu dalyku, Ją įpinti į žmogiškąsias pramogas ir Ją paversti scenos aktoriumi? Šią pastabą gražiai išreiškė mūsų Karpińskis (Karpinskis):

Galingas Dieve! Žemėje ir danguje
Kai apžvelgiu darbų Tavų gausybę,
Paskui akis nukreipęs į save,
Mane nužemina Tava Didybė!

* Jei prie žmogaus galvos tapytojas norėtų pridurti arklio kaklą.

Bet juk romantizmas mėgsta prisiminti senus tautų papročius ir įvykius, ilgisi praėjusių amžių, pamėgęs paprastą, laukinę ir neapibrėžtą gamtą!.. Burtai, užkeikimai ir vaiduokliai yra ne gamta, bet nežinojimu ir prietarais nuvertėjusio intelekto vaisius; tai nėra vokiečių tautinis bruožas, nes tai yra vos ne visų barbariškume skęstančių ir grynąja religija neapšviestų žmonių kvailystės. Jų prisiminimas žmogų žemina, tačiau jam jau nesukelia gailesčio. Nežinau, ar žmogus gali gailėtis, kad atsikratė įsivaizduotos baimės ir tapo protingesnis. Prisiminus tai, kuo buvo, kuo galėjo būti ir kuo yra, dabartinius graikus, italus ir lenkus gali apimti gaudūs prisiminimai ir jais galima pripildyti bei praturtinti poeziją, tačiau nesuprantu, ką praeityje tautiško galėjo prisiminti vokiečiai, ko jie galėjo taip ilgėtis ir dūsauti? Esant geram maistui ir gėrimams, kaip žemdirbystės ir pramonės dovanai, tikriausiai niekas iš jų nesiilgi laukinių obuolių, šaknelių ir gilių, kas gi patogiam name apverktų būdas miškuose, olas arba požemines duobes? Miestų gyventojai tikriausiai nesiilgi šilų ir miškų, užpuolikų ir kruvinų kovų su romėnais. Esant nuosavybės teisių apsaugai, nesiilgima feodalinės spaudos ir plėšimų.

Todėl sunku suprasti vokiečių romantikų ilgesį, o dar sunkiau yra pastebėti, kaip jis gali būti poetinės išradybos gausus šaltinis ir derlingas laukas. Atrodo, kad laukinė ir barbariška būklė niekada nebuvo nekaltumo būklė, nebent poetų fantazijose. Jūrininkų ir keliautojų pranešimai, Afrikos ir Amerikos ginkluotos gaujos šios nuomonės nepatvirtina. Apskritai didi ir puiki gamta atskirais padarais rodo savo žavesius ir bjaurastis, grožybes ir baidykles, maistą ir nuodus, ligas ir luošumą, rodo sudžiūvimą ir iškaršimą, tad klaidinga mąstyti, kad, paimta be trūkumų ir asortimento, gamta visada galėjo patikti ir būti poetinio grožio šaltinis. Nė vienas mūsų poetas nesako, kad būtų mieliau pasivaikščioti erškėčiais, dygliais ir šurkščiomis piktžolėmis apaugusia žeme, kupina šliužų ir drėgmės, negu Pulavų parke.

Romantizmas nemėgsta teatro pjeses padalyti į veiksmus ir scenas ir jas panaikina. Tai iš tiesų naujovė, bet be jokio pranašumo, nes mūrininką, scenose nutrinantį senus įrašus, tikriausiai niekas nepavadins išradėju. Apie tai būtų galima ką nors pasakyti, bet nesvarbu, kad turinio tvarka neišreikšta žodžiais, kad tik ji pasirodytų pjesei plėtojantis ir demonstruojant charakterius. Nieko nepasakysiu apie operas, kuriose daugiausia svaiginami pojūčiai muzikos žavesiu ir reginio puikumu. Bet trumpai apmąstykime komediją ir tragediją. Pirmojoje juokingai rodomos žmogiškosios ydos siekiant žmones linksminti ir pataisyti. Juk pačios meilės prigimtyje glūdi tai, kad niekas nenori būti pajuokos objektu. Norint tą juokingumą gerai ir jautriai išreikšti, reikia tolydžiai turėti prieš akis tik vieną svarbiausią ydą ir vien tik ją laipsniškai plėtoti parodant visus jos pasikeitimus, gudrybes ir padarinius. Asmens kalba, sąmojus, judesiai, apsirengimas ir pokyčiai – visa tai turi būti nukreipta vien tik į tą temą ir palaikyti žiūrovų dėmesį. Tragedijoje arba nusikaltimas pasirodo draskomas sielvarto, savo baisumu teršiantis ir slegiantis visuomenę, arba ūmios aistros piešiamos kaip sukeliančios ištisą daugybę nepasisekimų ir nelaimių, arba parodoma su didžiulėmis ir atšiauriomis priešybėmis kovojanti dorybė. Visą šį turinį išvedant ir vairuojant, reikia pagriebti ir apimti jutimą bei dėmesį, palaipsniui juos pririšti ir didinti, galiausiai pakelti į tokį galios ir veiklumo lygį, kokį gali priėti į tą aistrą arba kliūtis įsipainiojęs žmogus. Nerimas, baimė, ašaras išspaudžiančių nelaimių gausa turi blaškyti vaidinančiuosius ir žiūrovus ir juos, taip sakant, įkūnyti kenčiančiajame. Tokių pjesių tikslas – atbaidyti žmogų nuo nusikaltimo rodant jo baisumą, stipriai rodant nelaimes, į kurias mus įstumia palaidos ir ūmios aistros, raginimas būti vyriškiems ir ištvermingiems nelaimėje. Priemonė žmonėms įdiegti tokias reikalingas žinias yra teatro vilionė, žadinanti smalsumą ir vadovaujanti visai žmogiškojo jutimo galiai. Todėl visa, kas tik silpnina jutimą, atitraukia dėmesį, gadina vilionę, įžeidžia protingumą, yra priešinga pagrindiniam vaidinimo tikslui ir tikra dramaturgijos meno yda. Tad gilus žmogaus gebėjimų ir jaudinimų žinojimas Horacijui įkvėpė šią didžią taisyklę:

Sit quodvis simplex duntaxat et unum.*

Rašytojo vaizduotė, kaupdama ir tvarkydama įvykius, užaštrinanti įdomumą, sėdama kerus ir įsimeilindama, dažnai gali atsitraukti nuo šalies istorijos, išgalvoti įvykius, juos gražinti įvairiais žavesiais, bet niekada neturi nukrypti nuo tikėtimumo.

Ficta voluptatis causa, sint proxima veris.¹

Tačiau romantizmas sako, kad toks meistriškas turinio sutvarkymas nėra gamtos ir visuomenės reiškinių vaizdas. Čia būtų galima romantikus paklausti, ar pokalbis su velniu, bendravimas su burtininkėmis, vaiduoklių vaikščiojimas yra gamtos ir dabartinės visuomenės vaizdas? Bet į tai nesileidžiant, ką tik pateiktas teiginys yra visiškai klaidingas. Realios žmogaus ydos, jo nusikaltimai ir ūmios aistros, herojiška dorybė imtynėse su nepasisėkimais yra tikri faktai ir visuomeniniai įvykiai, jų juokingų pusių, nelaimių ir padarinių parodymas taip pat yra natūralu ir visuomeniška, nes tai surinkta iš visuomenėje aptinkamų arba tikrai gretutinių, arba artimų tiesai įvykių, pokyčių ir charakterių. Bet šis parodymas yra atskirtas nuo visų svetimų turinių, kad jis pats patrauktų dėmesį, o nesant žmonių išsiblaškymo, tuo stipriau juos paveiktų. Tai taisyklė, kad pašalinama viskas, kas nepriklauso pavyzdiniam įvykiui, harmonijai ir dermei, sekant Horacijaus potvarkiu.

Ut pictura poesis erit.²

Teatras nėra smuklė, nei turgaus aikštė, jis nėra šurmulio ir triukšmo troba, kur vos įpratęs reflektuoti žmogus gali pastebėti ką nors naudinga; likusius žmones mulkina tik tuščias blaškymasis ir jie išeina be naudos. Tvarkinga ir tikrai naudinga scena yra visų ten susirinkusiųjų pasilinksminimo ir žinių salė, kurioje žmogiškąją sampratą be jokios kliūties domina tik vienas įvairiais pavidalais pasirodantis dalykas, kurioje pasaulio žinojimu besivaduojantis talentas žmones linksmina atskleisdamas jų ydas ir nepadorumą, jiems nurodo jų kančių ir nelaimių šaltinį, o suvokdamas jų polinkius, sukelia jiems iliuziją, kad tai, ką jie mato, jiems atrodo ne vaidinimas, bet tikrų įvykių reginys. Tad romantizmas arba nenori turėti teatro kaip mokyklos žmonėms, arba mano, kad mokslas tada lengvesnis ir sėkmingesnis, kai pateikiamas svetimų dalykų gausoje, nedermėje ir painiavoje.

Romantikams pavyzdžiu šiandien tapo Shakespeare'as* (Šekspyras). Jis gyveno šešioliktojo amžiaus antrojoje pusėje ir septynioliktojo amžiaus pradžioje, kai Janas ir Piotras Kochanowskiai (Kochanovskiai), Szymonas Szymonowiczius (Šymonas Šymonovičius) mūsų poeziją didžiai išgarsino. Pirmasis anglų dramaturgijos kūrėjas Shakespeare'as ją pasirinko kaip savo gyvenimo būdą: kartu buvo ir scenos aktorius, ir rašytojas. Jo laikais Anglijoje nebuvo teatrui skirtų pastatų, pjesės buvo rodomos tavernose ir smuklėse linksminant prastuomenę. Stokodamas kruopštaus išsilavinimo, pavyzdžio ir žinių, Shakespeare'as šio pašaukimo griebėsi dėl sunkios padėties. Truputis lotynų kalbos, kai kurie italų ir Plauto kūrinių vertimai, istorinės knygos, šalies poezija, tais laikais Anglijoje klaidžiojusios apysakos ir romanai buvo visas jo žinių lobis ir rezervas. Stokojantys skonio, netašytų papročių ir surūgę žiūrovai, po reformacijos dar nenurimę religiniame fanatizme. Anglų kalba dar neturėjo nei gramatikos, nei patikimų taisyklių, šio rašytojo kūriniuose aptinkami šiurkštūs epitetai, patarlės ir nejprasti sąmojai, kuriuos

* Lai viskas būna paprasta, vieninga¹.

¹ „Iš visų gėrių labiausiai vertinga yra bendra ir abstrakti tiesa. Be jos žmogus aklas, ji yra proto akis.“

² Žr.: Śniadecki J. *Rachunku algebraicznego teoria przystosowana do linii krzywych*, t. I–II. – Karków, 1781.

* Williamas Shakespeare'as gimė Varviko grafystės Stratfordo mieste 1564 m., mirė ten pat 1616 m.

vartoto liaudis ir kurių daugelio net anglų mokslininkai šiandien nesupranta. Rašė paskubom, netaisydamas, netobulindamas ir nevertindamas, nes rašė ne spaudai, bet teatro poreikiui ir kad jį pasipiltų godi naujienoms prastuomenė. Juk iš didelio skaičiaus pjesių tik vienuolika buvo išspausdintos jam gyvenant. Shakespeare'o pavyzdžiu ėmė rašyti ir kiti, ir po jo mirties jį jo paties pjesių rinkinį įmaišyta svetimos pjesės, kurias vélesnieji kritikai vienas pašalino, o dėl kitų iki šiol ginčijamasi negalint nustatyti jo raštų chronologinės tvarkos, nes jie buvo rašomi ir perrašomi nenurodant datos. Gyvendamas Shakespeare'as buvo liaudies dievaitis, iš jos gyveno ir, norėdamas jai įtikti, ne visada klausė savojo talento ir skonio įkvėpimo. Samuelis Johnsonas (Džonsonas) jam teisingai priekaištauja, kad daugiau stengėsi smaginti, negu mokyti. Pasklidusi po Angliją šio didžio žmogaus šlovė jam pelnė rūmų ir anglų ponų dėmesį. Susipažino su aukštąja visuomene, ir jo kūriniai paskui įgijo lygesnę kryptį ir įprastinį toną. Shakespeare'o kūrinuose nėra jokios tikros tragedijos – tai pripažįsta garsus kritikas ir jo kūrinių leidėjas Samuelis Johnsonas, nes beveik visuose linksmybė, o dažnai šiurkštus ir nešvankus juokavimas sumišęs su švelniais ir baisiais dalykais. Tai yra, kaip šiandien vadinama, dramos – bloga ir scenos tikslui priešinga kryptis, kai vienas jausmas silpnina ir nutrina kitą, joks įspūdis negali ilgai išlikti, ir atrodo, kad ką autorius viena ranka parašė, kita ranka tai užtepa. Shakespeare'as vaizdavo savo amžių, žmonių, su kuriais gyveno, papročius, mąstymo būdą ir ydas; vaizdavo taip, kaip juos matė minioje ir šurmulyje. Įveda burtus taip, kaip juos įveda beveik jo amžininkas Torquato Tasso* (Torkvato Taso) *Išvaduojoje Jeruzalėje*, iš karstų prikelia mirusius ir įveda į sceną, nes tai buvo beveik visuotinė amžiaus, kuriame gyveno, ir žmonių, kuriuos smagino, nuomonė ir tikėjimas. Asmenų charakteriai, anglų liaudies polankiai ir ydos nutapyti nuostabiai tiksliai, čia ir ten įterpti teiginiai ir pastabos kupini gilaus sumanymo, išreikšti nepaprasta galia ir sąryšiu taip labai, kad, sako Pope'as (Popas), skaitant Shakespeare'ą, atrodo, jog galima gimti tiek filosofu, tiek poetu. Tačiau tose stebinančiose genijaus sensacijose vietomis yra ir perdėtų, ir nenatūralių dalykų. Apskritai tariant, Shakespeare'o pjesių daugelis scenų ir atskirai paimtų vaizdų yra puikūs, tikslūs ir nuostabūs, bet nė viena pjesė, paimta kaip visuma, nei tvarkinga, nei maloni. Tai žavesio ir pasibjaurėjimo statinys, sulipdytas iš imponuojančių bei gražių gabalų ir iš netašytų, grubių, net šlykščių nuolaužų. Johnsonas sako, kad, jei šiuolaikinis autorius parašytų panašią pjesę, galbūt niekas teatre neišsėdėtų iki jos pabaigos**. Šiandien iš Londono teatre statomų Shakespeare'o pjesių iškerpa daug arba neaiškių, arba per daug bjaurių vietų. Anglai jas mėgsta ir į jas veržiasi, nes Shakespeare'as yra jų dramaturgijos tėvas, nes jose liaudis mato savo protėvių papročius ir pačią save, ir, patenkinta tuo, kuo yra, nesirūpina nei taisyti skonį, nei jį ištobulinti, – juk jos Anglijos žmonės šiandien smagina taip, kaip smagino XVII amžiuje, nes šiose pjesėse yra daug išmintingo gyvenimo taisyklių ir įžvalgių pastabų, eiliavimas dažnai gražus, Shakespeare'as jį ženkliai ištobulino; nes, pagaliau, šviesus ir protingas žmogus mėgsta klausytis gerai aktorių tariamų ir skelbiamų tų vietų, kuriomis stebisi ir kurias moka mintinai. Bet dabartiniai Anglijos dramaturgai neseka tuo, kas Shakespeare'o kūryboje peiktina, kas priešinga meno taisyklėms ir nedera dabartiniam amžiui.

Čia kyla įdomus klausimas: ar Shakespeare'as būtų taip rašęs, jei būtų žinojęs Aristotelio ir Horacijaus potvarkius, jei būtų gerai susipažinęs su graikų ir romėnų kūriniais, jei būtų skaitęs Racine'ą (Rasiną) ir Molière'ą (Moljerą), apskritai tariant, jei būtų tiek išsimokslinęs ir apsišvietęs, kiek dabartiniai rašytojai. Teisinga, kad neatidžiai ir netvarkingai griebti ir grūsti

mokslai gali iškreipti jiems neskirtą protą ir literatą paversti mokytu fokusininku ar pamišėliu, o tvarkingai įdiegti, tekę tikram talentui mokslai jį išgauna, maitina, blizgina ir praturtina. Jį padaro iš tikro atsargų ir įžvalgų, be to, simpatiškesnį ir taiklesnį, tačiau iš jo neatima ir nesuvaržo jėgos bei energingumo. Genijus yra retas ir vertingas brangakmenis, kurio menas ir spindesys atskleidžia jo kilmingą vertę bei prabangą. Nesileisdamas į spėjimus sprendžiant iškeltą klausimą, čia tiesiog

* Tasso gimė Neapolio karalystės Sorento mieste 1544 m., mirė 1595 m.

** *Preface to Shakespeare* published in the year 1768.

pastebėsiu, kad rašydamas valdant Elžbietai ir vaizduodamas savąjį amžių, Shakespeare'as nepavaizdavo pamirštų karaliaus Alfredo laikų papročių ir nuomonių, tad, jei būtų rašęs devynioliktajame amžiuje ir vaizdavęs jo žmones, tikriausiai nebūtų įvedęs į sceną šešioliktojo amžiaus kvailysčių. Jo vaisingas ir nuovokus talentas mūsų amžiaus pažiūrose ir poelgiuose būtų įžvelgęs naują ir įdomų reginį, nebūtų iš karsto ištraukęs seniai palaidotas kvailystes, nes jų būtų pakankamai pastebėjęs gyvuosiuose žmonėse. Jei, pažindamas rūmus ir bendraudamas su anglų didikais Shakespeare'as perėmė įprastinį etiketą, tai tikriausiai būtų nusikratęs daugelio nemielų dalykų bendraudamas su graikais ir romėnais. Apdovanotas kūrybine jėga, galbūt nebūtų atsisakęs jų taisyklių dėl to, kad jų sunku laikytis. Tikrojo genijaus sunkumai ne atgraso, bet jis su jais lyginasi ir galinėjasi. Jei Shakespeare'as būtų įsitikinęs, kad teatras egzistuoja ne tik pramogai, bet ir žinioms, tikriausiai nebūtų davęs nedarnių ir padrikų moralės pamokų. Tas, kuris jam būdinga galia paskelbė tiek didžiųjų ir naujų tiesų, tikriausiai nebūtų išsigalvojęs visuotinai pripažintų klaidų bei ydų ir nebūtų jų palaikęs pavyzdžiais nei žmones tikinęs jų užkrečiamumu ir neprotingumu. Žodžiu, kad pasirodytų originalus, Shakespeare'ui nebūtų reikėję tapti ypatingam ir keistam.

Dramaturgijoje turinio vienovę pripažindamas esmine ir Shakespeare'ą gindamas blogame reikale, Johnsonas mano, kad laiko ir vietos vienovės taisyklė nereikalinga, ji rašytojus labiau kankina, negu klausytojus smagina. Juk, sako, kiekvienas žino ir jaučia, kad yra teatre ir kad tai, ką mato, yra tik vaidinimas. Nesirūpinant tąja vienove, galima įvesti daugiau įvairovės, o kur daugiau įvairovės, ten daugiau pramogos. Todėl Johnsonas mano, kad iliuzija, arba apgaulė, kurios rašytojai taip vaikosi, nėra esminis draminių kūrinių požymis. Shakespeare'o pjesės nesugeba sukelti tos iliuzijos, bet taip vertinant, reikia nežinoti gerai parašytų ir gerai vaidintų pjesių.

Teatro pjesėje yda, dorybė, nusikaltimas ar aistra pasirodo pačiame veiksmo, t. y. savais poelgiais ir pačia veiksmo, tad šis veiksmas turi paaiškėti iš vietos ir asmenų rūbų, kalbos, judesių ir visos aktorių išvaizdos, kad išsiliėtų į klausytojus, stipriai apimtų jų pojūčius, užvaldytų jų dėmesį ir vis labiau augančiu įdomumu jų dėmesį laikytų įsmeigtą į turinį, kuris vaidinamas visoje spektaklio esmėje, akylumui nepavargstant ir vis labiau gėrintis. To neįmanoma pasiekti neišlaikant tikslios turinio, laiko ir vietos vienovės. Panaikinkime šią vienovę ir išnyks iliuzija, kuri yra tarsi dramatos spektaklio siela. Tada pjesė bus dialogas, traktatas arba pamokslas, o ne teatro intriga. Tiesa, įvairovė yra esminis dalykas pramogoje ir palaikant dėmesį, taigi esminė geram kūriniui, bet ją reikia aptikti ir pagarsinti pačiame eksponuojamame įvykyje, jo pokyčiuose, posūkiuose ir gretimumuose, o ne svetimuose, skirtingose vietose ir skirtingu laiku rankiotuose turiniuose. Tai tvirčiausia tiesa įveikiant sunkumą, tai uola, į kurią sudūžta net nepaprasti talentai. Galbūt Shakespeare'as šios taisyklės nežinojo, bet tai buvo liūtas, kuris be vadovo skynėsi kelią nežinomuose giriose ir krūmokšniuose, palikdamas savo nuostabios jėgos pėdsakus; o romantizmas, panaikindamas vienovės taisyklę, yra lapė iš Ezopo pasakėčios, kuriai vynuogės yra nesubrendusios todėl, kad per aukštai kybo.

Dabar aptarkime tas šalto proto žirkles, kurių romantizmas nepakenčia kaip svarbiausio poetinio grožio priešininko. Protas yra nepermalduojamas teisėjas žmogiškuose reikaluose – tiek kūniškuose, tiek intelektiniuose. Drąsiuose ir pavojinguose sumanymuose į jį neatsižvelgiame, nes jis būtų mus sulaukęs nuo didžiųjų ir nepaprastų darbų, kuriuose dažnai leidžiamės į atsitiktinumus arba lemties apsirikimus rizikuodami viskuo. Tie drąsūs sumanymai mums gali pavykti be proto, tačiau be jo jie negali išsilaikyti nei sukelti didelių ir naudingus padarinius. Daugelis sėkmingai pradėtų didelių darbų nyksta ir blogai baigiasi todėl, kad jiems vadovavo ne protas, bet pernelyg didelė aistra. Savo darbuose bei atradimuose žmogaus intelektas taip pat turi drąsių ir pavojingų sumanymų, kurie, protui nevadovaujant, nyksta ir žlunga taip kaip kiti žmogaus darbai. Galima sakyti, kad tik pats protas jiems suteikia vertę ir stabilumą. Dailiuosiuose menuose neprotingas grožis yra arba laikinas ir menkas, arba tai joks grožis – tai blizgutis, kuris savo naujumu ar regimybe mus suvedžioja tol, kol protas jo neišsklaidys ir neužgesins.

Galbūt ne vienas romantikas arba pasipiktins, arba pasijuoks, kad pastabose dėl šios rūšies raštų pacitavau Horacijų ir romantizmą vertinau pagal dėsnius, kuriems jis nepavaldus. Tačiau aš sekiau tik proto taisyklėmis, nes nežinau kito kelio apsvarstant intelektualinius darbus ir nustatant jų trūkumus arba pranašumus. Horacijaus taisyklėse matau tiesos ir grožio pavyzdį, matau pasaulio ir žmogiškųjų sujaudinimų žinojimą, matau mokslu nupoliruotą meną ir bendruomeninių priedermių vadovaujamą talentą, matau žmonėms skirtas žinias, talpinamas ne į kažin kada buvusį prasčiokų stačiokiškumą, bet į nušlifotos draugijos bendravimą, t. y. ne į tai, kuo žmonės kadaise galėjo būti, bet į tai, kuo jie dabar yra. Teatrai miestams ir jų gyventojams skirti pramogai ir žinioms, juos linksminant pasakoti apie papročius, išmintingumą ir skonį; nežinau ar tokius susirinkimus dera smaginti kaimo bobų nesąmonėmis? Tikrasis menų grožis nebijo proto – priešingai, visiškai pasiduoda jo patikrinimui. Kodėl meno kūriniai kuo ilgiau išlieka, tuo daugiau įgyja pagarbos, tuo labiau mums kelia nuostabą? Mat kuo ilgiau protas į juos įsižiūri, kuo tiksliau net smulkmeniškai apsvarsto, tuo daugiau juose mato tiesos ir talento. Literatūroje graikų ir romėnų kūriniai keli tūkstančiai metų nesiliauja žmones stebinę ir teikę malonumą; jau šimtą metų išliekantys Racine'o ir Molière'o kūriniai kuo labiau apsvarstomi, kuo giliau pagrindžiami, tuo rodosi esą gražesni. Man atrodo, kad net pats skonis dailiuosiuose menuose, suvokiant smulkius dalykus ir juos subtiliai jaučiant, yra ne kas kita, o tik instinktyvus protingumas. Tad protas yra tik klaidingo grožio priešas, tačiau didelis pastovaus ir tikrojo grožio išmėginimas bei parama, tik jis vienas jį sėkmingai gina nuo nežinojimo ir pavydo smūgių ir jam suteikia nemirtingumą.

Dabar pažiūrėsime, į ką atveda protingumo vengimas romantizme. Jo pagrindinė taisyklė ši: žmogaus vaizduotės nevaržyti jokiais meno taisyklėmis, suvokiant, kad laisva nuo bet kurių potvarkių vaizduotė laisvai savavaliaudama gimdys stebuklus. Iš visų žmogaus sielos gebėjimų vaizduotė yra veikliausia, bet be žaboklių ji taip pat pavojingiausia ir žalingiausia. Visi bedievytės prasimanymai, visos prietarų nešvankybės klaidingose religijose, visos keistenybės ir beprasmybės filosofijoje yra palaidos vaizduotės darbai. Ji lygiai paslaugi dorybei ir nusikaltimui, ji – grožio ir šlykštynių motina, tiesos ir klaidų kūrėja. Pasaulio ir mokslų istorija mums rodo, kad vaizduotė intelektualiniame gyvenime yra tai, kas yra aistros žmogaus gyvūniškajame gyvenime, t. y. didžiųjų dorybių ir nusikaltimų, didžiųjų tiesų ir bjaurių klautočių šaltinis. Man atrodo, kad žmonėms literatūros mene tartis su nesivaržančia, be vadelių ir taisyklių vaizduote yra beveik tas pat, kaip palaidas aistras paskirti moralinio gyvenimo taisykle ir tiek intelektualinį, tiek visuomeninį pasaulį paversti audros, smurto ir nuniokojimo sritimi. Todėl romantizmo taisyklė tikrajam genijui nereikalinga, o visuotinai pateikiama tarsi naujos literatūros rūšies taisyklė yra atviras kelias daryti pakvaišėlius. Tačiau ji nėra išgalvota be pagrindo. Atkreipkime dėmesį į šiaurės vokiečių mokyklą ir pastebėsime, kad ten šiandien viskas siekia visuotinio romantizmo.

Kaip greitai žmonės atsisakė stebėjimo ir patyrimo ir tos Locke'o (Loko) įrodytos nuostatos, kad visi mūsų pažinimai prasideda pojūčiais; kaip greitai įsikalė į galvą, kad sielai būdinga kažkokia paslaptinga beribio matymo galia, kad ji turi įgimtas žinias, kurias reikia patirti ne pasitelkus mokslus, ne iki šiol nurodytais metodais, bet sielą įvedus į nepaprastą būties būvį, – šiame naujame tyrimo pasaulyje jau reikėjo atsakyti visų proto taisyklių. Įprastinė kalba jau negalėjo tarnauti pojūčiais nepasiekiamiems reiškiniams. Todėl buvo sukurta mistinė kalba, įgusta aiškinti tai, ko nei rašantysis, nei skaitantysis nesupranta, ir visas vadinamosios filosofijos mokslas sudėtas tarsi iš naujojo tikėjimo, kupino nesuprantamų paslapčių, straipsnių*. Visi mokslų potvarkiai ir žinios jau niekam netinka, nes ten viskas priklauso nuo pojūčių atplėštos sielos apraiškos. Todėl metafizikai ieško tos apraiškos kelių, juos aiškina ir nurodo. Literatai apraiškoje ieško naujų grožybių, o medikai taip pat apraiškoje išklausinėja gydymo metodų. O kad viena kitai patarnautų ir pažintų šių naujų atradimų sąryšį, literatūra teatrą apraizgė

* Vokiečių moksliniame žurnale skaičiau naujosios logikos recenziją, kurioje autorius pataria saugotis matematikų kaip labai pavojingų žmonių naujosios filosofijos augimui ir pažangai. Čia jo taiklaus įžvalgumo neįmanoma nuginčyti.

velniais, o medicina darbuojasi rengdama egzorcistus. Sapnus, konvulsiškus gandus ji, kaip kadaise Dodonoje³, laiko tiesos nuosprendžiu ir sąmoningai žmonėms sukelia nervų ligas, kad iš jų sužinotų gydymo meną. Tad netrukus imsis žmonėms sukelti pamišimo priepuolį, kad iš jo sužinotų išmintingumo taisykles. Šie barbariškumai turi jau ne juokinti, bet karčiai nuodugniai nuliūdinti tos tautos mokslininkus ir talentingus žmones, matant, kad jų mokykla šiandien jaunimui pavirto užkrato mokykla.

Štai į ką atveda užsispyręs reikšmingumo geismas ir originalumo ambicija! Ją puikiai nupiešė Horacijus, pavaizdavęs poetą, kuris šaltakraujiškai metėsi į degančią Etną, kad taptų dievu.

Deus immortales haberi
Dum capit Empedocles, ardentem frigidus Aetnam
Insiluit. Sit jus, liceatque perire poetas.
*Ars poetica.*⁴

Juk net ir tas romantizmo mokslas nėra naujas išradimas, jis tėra senos dievotų idealistų sektos pažiūrų perdirbimas, į sektą įsipainiojo garsus ir iškalingas Mallebranche'as (Malbranšas); o šie idealistai teigė, kad savo pažinimuose mes visiškai nepriklausomi nuo pojūčių, Dieve viską juntame, pažįstame ir mąstome. Tad Krasickis gerai parašė:

Kvailystės drąsa filosofą daro galvočiumi.
Satyra *Galvočius*.

Mes, lenkai, šią šlovės sritį palikime svetimiesiems, būkime kuklesni savo sumanymais ir laikykimės proto. Klausykimės Locke'o teorijos filosofijoje, Aristotelio ir Horacijaus potvarkių literatūroje ir Bacono (Beikono) taisyklių stebėjimo ir patyrimo moksluose. Bėkime nuo romantizmo kaip išdavystės ir užkrato mokyklos!

Romantizmas pataria atsisakyti visų meno taisyklių, kad nepriklausomybėje įgytų vertę; mes nutariame vengti savivalės ir palaidumo, nes jie veda ne į reikšmingumą, bet į anarchiją ir barbariškumą.

Romantizmas sako: mulkinkime žmones, rodykime jiems nesąmones, panaikinkime mokslo ir proto dėsnius, kad nebūtų mus teisiančios taisyklės! Mes du tūkstančius metų gerbiame paskirtus dėsnius, kuriuos patvirtino tiesa ir patyrimas; jiems pakluskime, nes jie davė tokius įžymius žmones, kokių romantizmas dar nepagimdė ir, matyt, niekada nepagimdys. Pagalvokime, juk naujovė be taisyklių gali būti keistenybė arba išdidžių protų nevilts, taigi pavojinga priemonė krašto apšvietai. Stenkimės rašyti ir mąstyti taip, kad niekada nebijotume tiesos, malonumo ir skonio tribunolo teismo.

Romantizmas sako: Euripidas, Sofoklis, Molière'as ir Racine'as yra per daug subtilūs, jiems sunku prilgti, likime Šekspyrais žinodami, kad Shakespeare'u netampama taip, kaip tampama grafu arba baronu. Pamąstykite, juk visi žmonių susitarimai demonstruoti genijų arba jo būdingus kūrinius yra juokingi ir veltui, nes genijus – tai iš prigimties privilegijuota būtybė, kurios neįstengs sukurti jokie žmonių potvarkiai ir sutartys; mėgdžiodami Shakespeare'ą, galime užsikrėsti jo klaidomis, bet niekuo nepasiekti jo didingumo, tuo apšvietą traukiame atgal dviem amžiais, niekiname skonį, jei tauta jį turi, ir kreipiame žmones į neprotingumą. Neišprusimas ir storžieviškumas gadina talentą, nesuteikdami jam jėgos, tuo tarpu mokėjimas elgtis visuomenėje ir kultūra jį praturtina, puošia ir jo kilmingąjį didumą daro žavesnį ir ištaigingesnį. Todėl įžymių žmonių aukštas mintis apmąstome ir jomis rūpinamės, nes jos

³ „Metafizinis žargonas niekuomet neatrado nė vienos tiesos; filosofiją jis pripildė beprasmiškumu, kurie verčia rausti iš gėdos, kai tik mes iš jo atimame skambių žodžių apvalkalą.“

⁴ Turimi kalvoje kantininkai.

mus tobulina, bet atmetame jų klaidas ir neigiamus bruožus, nes tai mus žemina ir gadina. Ydos ir trūkumai priskiriami blogam auklėjimui, išsiblaškimui arba aistroms, o pačios tikrosios grožybės priskirtinos skaistaus talento jėgai, taigi ne pirmosios, bet antrosios mums turi būti pavyzdys.

Romantizmas dar atmeta patyrimą, sukelia vaizduotės maištą prieš protą ir tarp žmogaus gebėjimų įžiebia tarsi pilietinį karą. Tų suokalbiškų kurstymų neklausykime, nes gražiausi žmogaus intelekto kūriniai yra visų sielos galių taikos, santarvės ir harmonijos vaikai, sielos galios viena su kita jungiasi ir viena kitai pagelbsti juos paskelbdamos. Nesiimkime rungtis su jokia svetima tauta, nė vienai nepavydėkime jos šlovės ir pranašumų, bet stenkimės gausinti savuosius. Tik tėvynėje, mūsų tautiečių turte ir gėrybėse ieškome reikšmės ir šlovės, nes tautos populiarumas užsienyje gimsta ir kyla iš didelio tėvynės pranašumų daugio.

Rašiau Vilniuje 1818 m. gruodžio 12 d.

Iš lenkų kalbos vertė ir paaiškinimus parašė Romanas Plečkaitis

PAAIŠKINIMAI

¹ Nurodomos filosofijos disciplinos atsirado naujaisiais amžiais.

² „Iš visų gėrių labiausiai vertinga yra bendra ir abstrakti tiesa. Be jos žmogus aklas, ji yra proto akis.“

³ Žr.: Śniadecki J. *Rachunku algebraicznego teorya przystosowana do linii krzywych*, t. I–II. – Karków, 1781.

⁴ „Metafizinis žargonas niekuomet neatrado nė vienos tiesos; filosofiją jis pripildė beprasmiškumų, kurie verčia rausti iš gėdos, kai tik mes iš jo atimame skambių žodžių apvalkalą.“

⁵ Turimi kalvoje kantininkai.

Janas Sniadeckis, *Raštai: filosofijos darbai*, Vilnius: Margi raštai, 2007, p. 99–118.